

Тригуб Петро Миколайович (1935 р.н.). Закінчив історичний факультет Харківського державного університету в 1958 р. Доктор історичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, завідувач кафедри міжнародних відносин, історії та філософії МДГУ ім. Петра Могили. Має 120 публікацій, з них 10 монографій. Коло наукових інтересів – *Україна в період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., аграрна історія України, історичне краєзнавство.*

Варшавський договір 1920 р. УНР з Польщею в українській історичній літературі

У даній статті автор розглядає проблему Варшавського договору між Польщею та УНР 1920-р. в українській історичній літературі, неоднозначність і суперечливість оцінок цієї угоди авторами різного ідейно-політичного спрямування.

The author considers the problem of Warsaw Treaty between Poland and UNR of 1920 in Ukrainian historical literature/ The attention is given to.

Боротьба за українську державність у період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., її славні, а інколи й трагічні сторінки завжди привертала увагу вітчизняних та зарубіжних істориків. Однією з таких драматичних і суперечливих сторінок є українсько-польські взаємовідносини у 1918-1921 рр., зокрема Варшавський договір від 21 квітня 1920 р., який викликав чимало суперечок, особливо серед політиків та науковців української діаспори. Не вщухають ці суперечки й сьогодні: дослідники дають йому неоднозначну оцінку. В історіографічному аспекті дане питання спеціально не досліджувалось, за винятком дисертаційних робіт, де на ньому увага спеціально не зосереджувалась. Виняток може складати стаття С.Литвина [1], у якій дана проблема розглядається крізь призму постаті С.Петлюри. Однак вона далеко неповно й однобічно висвітлює досягнення української історичної науки щодо Варшавського договору, тому

автор даної публікації й ставить завдання більш детально, з власних позицій висвітлити здобутки української історіографії щодо поставленого питання.

Варшавський договір від 21 квітня 1920 р., підписаний главою дипломатичної місії, міністром закордонних справ УНР А.Лівицьким та міністром закордонних справ Речі Посполитої Польської Я.Домбським, містив визнання Польщею, виходячи з принципу природного права кожного народу на самовизначення, верховної влади Директорії незалежної Української Народної Республіки на чолі з С.Петлюрою.

Угода передбачала встановлення такого кордону між обома державами, який залишав західноукраїнські землі в складі польської держави. Демаркація прикордонної лінії мала здійснитися об'єднаною українсько-польською комісією, складеною з фахівців. Уряд Польщі уступав УНР територію на схід від встановленого україн-

сько-польського кордону до колишнього кордону 1772 р. Речі Посполитої з Російською імперією, яку Польща вже займає або набуде від радянської Росії дипломатичним чи збройним шляхом.

Польський уряд зобов'язувався не укладати жодних міжнародних угод, спрямованих проти УНР, того самого мав дотримуватися й уряд Української Народної Республіки. Договором забезпечувалися національно-культурні права польської меншини в УНР та української в Речі Посполитій Польській, захищалася земельна власність польських поміщиків в Україні. Угода залишалася таємною, за винятком ст. 1, яка мала бути оприлюднена після підписання договору. Документ був складений українською й польською мовами, причому в разі сумніву за основу брався польський текст [2].

Політична угода доповнювалася військовою конвенцією, яка передбачала спільні військові дії проти радянської Росії, узгодження їх командуванням українських та польських військ. До штабів мали бути відряджені зв'язкові старшини. Українські війська, надані в розпорядження польського командування, будуть використані поляками у відповідності до оперативних потреб, по можливості на одній ділянці фронту, не роздроблюючи їх.

З початку воєнних дій проти більшовиків український уряд зобов'язувався поставляти продукти та підводи для польської армії. З цією метою до польських частин будуть призначені українські провіантські старшини. В разі неопоставки потрібної кількості продуктів чи підвід поляки мали здійснювати ревізії серед місцевого населення з видачею ревізійних квитків, гарантованих і оплачених українським урядом. Останній зобов'язувався доставляти готівку для сплати частини витрат за продукти та підводи. За продукти, привезені з Речі Посполитої Польської, уряд УНР мав розплачуватися злотими за цінами, які склалися і діяли у Польщі. Співвідношення польської і української валюти визначалося польським командуванням у порозумінні з командуванням українських військ.

В разі окупації польськими військами певної української території у підпорядкування польського командування переходили всі залізниці, причому український персонал залишався на своїх посадах. Польське командування мало допомогти українським залізницям рухомих складом, паливом тощо. На окупованих терито-

риях український уряд повинен був організувати цивільну та військову адміністрацію. Тили польських військ мала охороняти польська жандармерія і польське етапове військо. До українських органів влади призначалися польські зв'язкові старшини. В Кам'янці-Подільському відновлювалося функціонування українських центральних державних установ.

Після завершення спільних військових дій мала відбутися евакуація польських військ з території України за взаємною згодою українського і польського командування. Українська сторона брала на своє утримання українські війська, сформовані в Польщі. Польське командування зобов'язувалося озброїти і спорядити три українські дивізії. Трофеї, за винятком бронепойздів та іншої рухомої здобичі, взятої в бою, ставали власністю української держави. Планувалося складання окремої фінансово-господарської та залізничної конвенцій. Обидві сторони могли доповнити цю конвенцію, зобов'язувалися зберігати її в таємниці. Конвенція складена польською й українською мовами, в разі сумніву діяв тільки польський текст, підписана з польської сторони майором Валеріаном Славським та капітаном Вацлавом Єндржевичем, з української – генерал-хорунжим Володимиром Сінклером та підполковником Максимом Дідковським [3].

Про союз УНР з Польщею у своїх відозвах до українського народу повідомили Пилсудський 26 квітня 1920 р. і Петлюра 27 квітня. В українському суспільстві при цьому чітко визначилися дві позиції – “за” і “проти”. Захисниками цього договору виступили його творці, насамперед, – С.Петлюра та А.Лівицький. Ще 31 березня 1920 р. Петлюра пише військовому міністру В.Сальському: “Ми – Польща і Україна – повинні досягти цього порозуміння, щоб перед Москвою устояти...” [4]. У листі до Ю.Пилсудського 14 липня 1920 р. головний отаман писав: “Актом 22 квітня цього року уряди Польської Речі Посполитої та Української Народної Республіки заключили історичну умову для боротьби проти споконвічного ворога обох держав...” [5].

І в пізніших творах С.Петлюра продовжував відстоювати свою позицію. “У справах територіально-державних, – пише він у листі до генерал-хорунжого Удовиченка, – я керувався і керуюсь принципом соборності України. Основою державності повинна бути Центральна Україна – Наддніпрянина, а не периферія – частина її. Коли об'єктивні обставини складаються так, що

сьогодні соборності етнографічно-територіального принципу не можна здійснити, було би божевільним в угоду максималізму територіальному одмовлятися од державної самостійності на тих землях, де цю самостійність можна зреалізувати” [6].

У статті “Ловці душ” (квітень 1926 р.), відповідаючи на численні звинувачення з приводу Варшавського договору, С.Петлюра виправдовувався: “Умова, підписана урядом УНР з Польщею, є логічним наслідком тої розкладницької праці, що її проводили збільшовичені елементи українського громадянства на користь Москви в момент української національної боротьби з нею. Уряд УНР пішов на тяжку жертву в інтересах державних, але він ніколи не відрікався від ідеї державної самостійності України” [7]. “Тільки нечесний демагог може дозволити собі говорити про те, що “Петлюра продав” Галичину, Волинь тощо” [8].

Перипетії навколо Варшавського договору висвітлив І.Мазепа, глава уряду Директорії [9]. На його думку, польсько-український союз був наслідком трагічної ситуації, що створилася на українському фронті восени 1919 року. Під впливом надзвичайно несприятливих умов тодішньої боротьби галицькі провідники вважали, що тільки в союзі з тою чи іншою російською владою можна було знайти вихід для української справи. В можливість порозуміння з поляками галичани не вірили. Наддніпрянські провідники, навпаки, ставилися з недовірою як до “червоної”, так і до “білої” Росії, а тому після листопадової катастрофи 1919 р. стали шукати порозуміння з сусідніми державами на Заході – Польщею та Румунією. При переговорах у Варшаві представники Наддніпрянської України пішли на великі уступки полякам, аби тільки не припиняти боротьби проти московських окупантів. Цю ситуацію поляки використали в своїх інтересах: вони продиктували представникам Наддніпрянської України договір, якого самі хотіли [10].

І.Мазепа свідчить, що договір було укладено без згоди уряду: “Не було в мене сумніву, що на Україні цей договір не знайде симпатій і в народних масах викличе лише нове незадоволення українським державним центром” [11].

Протест проти Варшавського договору висловили українські есери на чолі з М.Грушевським, В.Винниченко; колишній голова Всеукраїнського трудового конгресу галиць-

кий соціал-демократ С.Вітик у своїй радіограмі до радянського уряду в Москві, називаючи Петлюру “узурпатором народної волі”, оголошував Варшавський договір недійсним і звертався до РНК з пропозицією негайно розпочати переговори з УНР [12].

Одним із перших з аналізом договору виступив Ілько Борщак [13]. Автор розкриває процес підготовки договору, наголошуючи на тому, що “українські політики у Варшаві виходили з хибного погляду, що союз із Польщею й Румунією тим самим дасть їм допомогу Антанти, особливо Франції, яка зі своєю могутньою армією грала першу роль в питаннях Східної та Центральної Європи” [14]. “Комбінація з Польщею мала бути доповнена Румунією теж, звичайно, за рахунок українських земель” (мається на увазі Бессарабія та Буковина. – П.Т.) [15].

“Петлюрівська орієнтація на Польщу, – пише І.Борщак, – що рвала з усіма українськими традиціями, що нищила рік тому назад урочисто проголошену соборність, що віддавала українське селянство, зв’язане по руках і ногах, його споконвічному ворогові – все це не могло не викликати спротиву серед українського громадянства...” [16]. Отже, хоча власної чіткої оцінки Варшавського договору І.Борщак не дає, негативне ставлення автора до цієї угоди у статті проглядає досить виразно.

У 1926 р. проф. С.Шелухін виступив з брошурою, у якій піддав ретельному аналізу й нищівній критиці Варшавський договір [17]. Він підкреслив, що він не має ніякої юридичної сили і коштує Україні дуже дорого. Вона оплатила його своїми інтересами, великими бідами, кров’ю, життям і долею синів свого народу та територією. З цього договору Україна нічого доброго для себе не мала і не могла мати, а в майбутньому зловживання і махінації, пов’язані з цією угодою, загрожують їй ще більшими бідами, кривавими наслідками, різанням живого національного тіла і навіть нищенням української нації [18].

Договір укладався без уповноваження та проти інтересів українського народу, юридично порочний в своїй основі та походженні, а тому не дійсний і ні до чого не зобов’язуючий. 21 квітня 1920 р. Україна не мала органу, який був би уповноважений творити такі міжнародні договори. За законом від 28 січня 1919 р., прийнятим Трудовим Конгресом, який С.Шелухін називає тимчасовою конституцією України,

“Директорія не мала права творити з другими державами договору, яким робилися б зміни в державних елементах УНР, уступкою її території з населенням, зміною її влади, накладанням на український народ обов’язків, скасуванням попередніх основних і звичайних законів” [19].

Договір, за словами С.Шелухіна, злочинний: “Орієнтація на чужу державу, чужий уряд, чужу організацію, звичайно, вимагала тяжкої розплати інтересами і коштами своєї нації включно до незалежності, свободи і навіть життя” [20]. Він ставив Україну в становище переможеної країни, спрямований проти українців.

Польща діставала право втручатися у внутрішні справи України, а для поляків на території УНР встановлювалися різні привілеї, реставрувалися старі порядки ще до Богдана Хмельницького. “Так вояцтво, від якого цей договір було потаяно, – пише С.Шелухін, – думало, що воно бореться й жертвує своїм життям за свободу України та за кращу долю українського народу і за його державність, а в дійсності воно було кинене облудно на службу польським поміщикам, для панських реставрацій на Україні, для забезпечення поміщицьких польських інтересів та порабощення української нації поляками” [21].

Після опублікування роботи С.Шелухіна в українській емігрантській літературі з’явилося чимало статей щодо Варшавського договору. Так, М.Лозинський критикує концепцію державності України С.Петлори, а в зв’язку з цим говорить про шкідливість Варшавського договору, який передбачав право Польщі розпоряджатися тими українськими землями, які належали до польської держави до 1772 року, що перетворювало Україну на становище васальної держави [22].

Нищівної критики зазнав Варшавський договір у статтях Д.Андрієвського та М.Сціборського [23]. Дмитро Андрієвський, один із тодішніх ідеологів українського націоналізму, в статті “Два акти” піддає аналізу сам текст угоди як у його буквальному звучанні, так і в логічній інтерпретації. Під двома договорами Андрієвський розуміє Варшавський і Ризький. В результаті Варшавського договору провід і честь визволення України опинилися в руках поляків, а тягар і кошти лягли на український народ [24].

Нерівноправність договору Андрієвський вбачає у тому, що польська меншина в Україні, яка становила не більше 2% населення, мала б дістати ті самі права, які мусили б домагатися 7-8 млн. українців, полишених у складі польської

держави. Автор різко критикує спробу Польщі встановити історичні кордони 1772 р.: “Признавати якісь історичні кордони, чи не значить це зводити українську справу нанівець, видати смертний присуд українській нації?” [25].

В цілому обидва договори (Варшавський і Ризький. – П.Т.), зазначає Д.Андрієвський, є “страшною поразкою української національно-державної справи, і вони ще довго тяжитимуть прокляттям над нею як історичний прецедент і як політичний дурман, що розкладає хитливіші елементи нашого народу” [26].

У відповідь на цю критику Олександр Шульгін видав брошуру “Державність чи гайдамаччина?” [27], де виправдовував тезу полонофілів про першість незалежності перед соборністю. У відповідь Д.Андрієвський у статті “Українська державність чи польський державний віз?” критикує основи унерівської політики, що покладається на спілку з Польщею: вказує на слабкість Польщі і величезне значення західноукраїнських земель для української державності й української нації. Угода зводила УНР до смішно малих розмірів. Така держава не могла б не тільки що виконати історичну місію України, але й не мала б перспектив на самостійне політичне існування: “Призначаючи якісь історичні кордони, чи не значить це зводити українську справу нанівець, видати смертний присуд українській нації?” [28].

Микола Сціборський підкреслює, що серед населення України союз з Польщею не користувався довір’ям і симпатією, бо “Польща, подібно як Росія, впродовж цілої своєї історії завжди виявляла ворожі імперіалістичні прагнення супроти України. З історичного, національного, політичного та економічного погляду союз України з Польщею був штучним, неприродним явищем. ...Згадана українсько-польська конвенція 1920 року належить до темних сторінок нашої недавньої минувшини. Вона перекреслювала спільну визвольну акцію обох частин єдиного українського народу, а з нею і найбільший, найсвітліший у нашій історії акт про самостійність і соборність Української Держави, що був урочи-сто проголошений в Києві 22 січня 1919 р. Допущено помилку, яка уже жорстоко мстилася на її національних інтересах, а саме – нову політичну орієнтацію на Польщу” [29].

Таким чином, націоналістична критика з самого початку вказувала на шкідливість Варшав-

ського договору в минулому, вже від першого моменту його підписання: говорила про небезпеку, яка крилась для України як у самому тексті договору, так і в його інтерпретації. ОУН та її керівні органи зайняли негативну позицію щодо Варшавського договору, розкриваючи облудність його авторів, застерігаючи українське суспільство стосовно політики уряду УНР, що базувалася на Варшавському договорі. Було з'ясовано правовий статус Варшавського договору. Однак націоналісти всіляко обминали ім'я Петлюри, його роль у підписанні Варшавської угоди.

У зарубіжній україністці привертає особливу увагу книга Богдана Михайлюка [30]. Автор зазначає причини, які привели до підписання фатального договору: надзвичайно важке політичне й військово-стратегічне становище УНР, встановлення більшовицького режиму на більшій частині її території, дипломатична ізоляція, дезертирство з війська. “Зроблено тоді першу фатальну помилку, – говорить автор, – що своїми наслідками ще й досі тяжить на нас: замість шукати порятунку в своєму власному народові, в його моральних силах, ...тодішні українські вирішні чинники пішли на шлях союзу з Польщею, співпраці з історичним ворогом України” [31]. Автор вважає, що зрозуміти цей крок уряду УНР можливо, але виправдати – ніколи, бо “справа була програна ще далеко перед тим, як він пішов на союз з Польщею. Часто уряд, зложений з чесних людей, яким не йде про власні амбіції, про владу для себе, а які думають у своїх політичних починаннях тільки про Україну, коли пізнає свою помилку – або завертає з хибної дороги, або залишає своє місце іншим людям, що мають незаплямовану свою політичну карту, можуть рахувати на довір'я свого народу. Уряд УНР цього не зробив. І для нас мірилом моральної оцінки авторів Варшавського договору та цілого їхнього середовища не було і не буде те, що вони такий, а не інакший договір заключили” [32]. Однак Михайлюк жодним словом не звинувачує Петлюру, у нього договір укладав тільки “уряд УНР”. Він підкреслює, що Польща підписанням Ризького договору 1921 р. зрадила свою союзницю УНР, перекреслила Варшавську угоду [33].

Петро Мірчук назвав Варшавську угоду “гнилим договором” не тільки з огляду на те, що ним було перекреслено ідею соборності України і віддано під польське панування Галичину, Волинь і Полісся, а й тим, що поляки готувалися

“до відбудови Польщі 1772 р. зі східними кордонами на Дніпрі, з Києвом як польським містом включно” [34]. Варшавський договір автор вважає глибокою політичною помилкою, який передавав Польщі четверту частину української території і населення і був важким ударом по ідеї соборності української держави [35].

ІКедрин зазначив, що в зарубіжній емігрантській літературі склався своєрідний напрям, який відображав історичний акт “політичного полонифільства” як вияв концепції опертя державної України за тісний союз з Польщею”. Варшавський договір став виразником антиросійської політичної концепції [36].

У радянські часи оцінка Варшавської угоди була однозначно негативною. Р.Симоненко, називаючи договір підступною змовою, підкреслював, що останнім ланцюгом, який завершував мобілізацію всіх антивоєнних сил для збройного походу на Київ і Москву, була “підступна змова” поляків та української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Польські анексіоністи прагнули створити про людське око формальні підстави для здійснення своїх загарбницьких планів щодо Східної Галичини та Волині [37]. Подібну ж характеристику Варшавської угоди дає І.С.Хміль: “Петлюра, не маючи нічого, продає все і всіх” [38]. Інші автори, зокрема В.Чередниченко, зосереджуються лише на змістові угоди, ухиляючись від будь-яких оцінок [39]. У статті С.В.Кульчицького [40] зазначається, що Варшавська угода відкинула Декларацію про злуку, урочисто проголошену при участі самого Петлюри.

Сучасна українська історична література дає різну оцінку – від негативної і нейтрально-обережної до схвальної. Однією з перших з новим баченням Варшавського договору виступила І.Богун-Чопівська [41]. Вона пише, що серед поляків не було згоди з питань незалежності української держави. Соціалісти та деякі партії центру ставилися до ідеї УНР прихильно, побоюючись відродження російського імперіалізму, однак більшість польського суспільства, зокрема націонал-демократи зі своїм лідером Романом Дмовським, вважали, що краще мати справу з сильною Росією, ніж із незалежними Україною, Білорусією та іншими державами, котрі постали після розпаду царської імперії. Тим часом гору взяла концепція Юзефа Пілсудського, який прагнув до створення на сході Європи блоку сфедерованих незалежних держав, серед яких Поль-

ща, ясна річ, посіла б провідну роль. В цьому дусі поляки й продиктували проект польсько-української конвенції [42].

С.Литвин підкреслює малодослідженість і суперечливість проблеми Варшавського договору між УНР та Польщею від 21 квітня 1920 р. “Цей договір був найбільш помітним і одночасно контроверсійним кроком, – зазначає автор, – у політичній діяльності С.Петлюри і став причиною жорстокого схрещування списів навколо його особи” [43]. Автор ставить лише одне питання: чи був договір помилкою Петлюри, чи єдино можливим варіантом продовження боротьби за державність, і доходить таких висновків: 1) договір був спричинений тяжкими обставинами; 2) ухвалення Варшавського договору не було одночасним рішенням Петлюри. Чому він дав згоду на його підписання? На думку С.Литвина, Петлюра мав надію на повернення всіх західноукраїнських земель у майбутньому, на можливість корекції договору під час ратифікації. Автор заперечує тезу про те, що керівник Директорії “продав” Україну полякам. Договір дав можливість йому продовжити боротьбу з більшовиками, і в цьому полягає його позитивне значення. С.Литвин зображує армію УНР як “зразкову”, але в тих умовах вона не могла бути такою, вона деградувала.

Оцінка автора Варшавського договору в цілому позитивна: “В складних для УНР умовах кінця 1919 – початку 1920 рр. Варшавський договір був єдино можливим шляхом продовження збройної боротьби українського народу проти більшовицького поневолення і за порятунок української державності. Сучасні українські й польські історики визнають, що він мав антибільшовицьку спрямованість і відповідав інтересам обох народів, які виборювали власну незалежність. Шляхом укладення таємної військової конвенції з Польщею була отримана правова основа для формування військових з’єднань, що дозволило створити малочисельну, але боєздатну армію, яка до кінця залишалася вірною батьківщині і народові.

Спільний похід українських військ разом з поляками підтвердив правильність Варшавської угоди і правильність дії Петлюри. Інша справа, що поляки в цій боротьбі з більшовиками не дотримались взятих на себе зобов’язань і не виконали покладеної на них місії”. С.Литвин вважає, що якби не Варшавський договір, то трагічна розв’язка наступила б значно раніше, а тери-

торія Польщі не стала б притулком для військ УНР; Варшавський договір зірвав запланований похід радянських військ на Польщу, Румунію і Чехословаччину [44].

В іншій статті цей же дослідник заперечує таємний характер Варшавської угоди, спростовує тезу про те, що Петлюра “продавав Галичину” тим, що переговори велися не самим Петлюрою, а дипломатичною місією, до складу якої входили і галичани: “Місія доклала титанічних зусиль для захисту інтересів України” [45]. “Безвихідь примушувала українську сторону погоджуватись на принизливі умови. Постала дилема: або зовсім відмовитися від будь-якого порозуміння з Польщею з тяжкими наслідками для подальшої боротьби, або ж підписувати декларацію з такими умовами для того, щоб виграти час і дати змогу нашій армії зміцнити становище” [46].

В.Ф.Солдатенко дав аналіз договору, його оцінку тодішніми політиками і дійшов висновку, що “такий крок не міг викликати симпатій у народних мас, а лише породив нове невдоволення українським державним центром” [47].

В.Устименко зазначає, що Петлюра не мав інших планів, “крім звичайного договору сусідніх держав для спільної боротьби проти більшовиків”, він не був фахівцем з міжнародних відносин, а інтуїтивно застосовував принцип політичного реалізму. “Його політика безкомпромісної збройної боротьби за самостійність України, пошуки союзу з іншими державами для того, щоб добитися визнання уряду і ліквідації економічної блокади, намагання отримати дипломатичну, політичну, військову і економічну допомогу від держав Антанти, була не без ризику і, зрозуміло, не завжди досягала успіху. У разі підписання Варшавського договору, наприклад, С.В.Петлюра не врахував антипольські настрої в Україні, не надав певної уваги гегемоністичним поглядам польських політичних кіл, зумовлених претензіями на українські землі” [48].

Ю.Терещенко звертає увагу на те, що “укладення Варшавського договору було проривом у справі офіційного визнання УНР, яка була для свого нового партнера союзником без території, сильної армії і надійної підтримки в масах” [49]. Вимушеність укладення Варшавського договору підкреслюють дослідники Л.В.Цубов [50], В.Чалий [51].

Т.Кучер називає Варшавський договір злочинним, за який Україна заплатила не тільки своєю

свободою, а й соборністю споконвічних територій. Він був укладений без уповноважень та врахування інтересів українського народу. У демократичному світі це була нечувана й досі непрактикована річ, що представник однієї політичної партії без урахування волі народу дарував сусідньому народові величезну частину країни, де проживало близько 11 млн. українського населення. Вказаний період слід вважати періодом новітньої руїни, сповнений трагізму і героїчних дій. “Мине ще багато часу, – переконаний автор, – але не можемо стверджувати з впевненістю правильність чи хибність ідей Петлюри: з одного боку, ганебний Варшавський договір, а з іншого, єдина можливість хоч і на меншій території зберегти українську державність” [52]. Злочинним називає цей договір і В.В.Комар, за який Україна заплатила своєю свободою [53].

Зазначеної проблеми торкаються у своїх дисертаціях ряд дослідників. Зокрема, С.Варгатюк говорить, що перехід Галицької армії на бік денікінців змусив Директорію активізувати пошуки контактів з польським урядом. Тому уряд УНР вирішив послати до Польщі дипломатичну місію на чолі з А.Лівицьким з метою добитися визнання УНР Польщею [54]. Автор упевнений, що головну роль у підписанні цієї угоди відіграв С.Петлюра, який хотів вірити у добру волю західних держав і Польщі. Немає сумнівів у щирості його надій на польсько-український союз як єдиний шлях до порятунку УНР. С.Петлюра був свідомий того, що здобуття волі й державності України вимагатиме величезних жертв і компромісів. Помилкою голови Директорії була наївна віра в утопічне братерство світового соціалізму, саме тому він вірив і соціалістові Ю.Пілуцькому, який мав на ці справи зовсім інший, не братерський погляд. “Варшавська угода була одномоментним актом української дипломатії. Протоколи ж переговорів переконливо свідчать про тривалу, повну драматизму боротьбу української делегації за національні інтереси України. Лише катастрофічний внутрішній і зовнішній стан Директорії УНР та тактика відвертого політичного шантажу з боку польського уряду змусили українських дипломатів піти на такі величезні поступки” [55].

С.Соловйова підкреслює, що “ця політична, а також військова конвенція надавала можливість продовжити боротьбу за визволення України від більшовицької агресії” [56]. Д.Є.Скляренко говорить про негативну роль цього договору, що

“полягала не тільки в оформленні територіального переділу України, а й ескалації збройного конфлікту” [57]

На українсько-польських відносинах 1919-1920 рр. зупиняється В.Яблонський [58]. Він наводить оцінку О.Шульгіна Варшавського договору: “Це було революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було великої громадської мужності, щоб на неї зважитись”. Автор так оцінює Варшавську угоду: “Український уряд, добровільно поступившись територією і тим самим збільшивши кількість опозиціонерів, одержав узамін визнання УНР “de jure” однієї країни. Все це було зроблено задля підтримки України у політичному, військовому і фінансовому відношенні. Польща діставала українські етнографічні землі і союзний договір з Українською державою, що значно ослаблювало Росію” [59].

Таким чином, завершуючи огляд української історичної літератури з проблеми Варшавського договору, можна зробити такі висновки. По-перше, всі автори однастайні в тому, що УНР в кінці 1919 – на початку 1920 рр. опинилася в скрутному політичному, економічному та військовому становищі. Від себе додамо, що подібна ситуація в історії не виняток. Згадаймо хоча б становище радянської Росії напередодні укладення Брестського миру або Пруссії на момент підписання Тільзітського миру. Різниця полягала в тому, що зазначені договори врятували державність радянської Росії чи Пруссії, а Варшавський договір стосовно УНР – ні.

По-друге, незаперечна провідна роль Петлюри в підписанні Варшавської угоди. Проте в оцінці цієї ролі дослідники діаметрально розходяться. Одні стверджують, що заради збереження державності УНР глава Директорії доцільно пожертвував соборністю, інші підкреслюють, що Петлюра “продав” західноукраїнські землі.

По-третє, всі автори так чи інакше говорять про вимушений, принизливий характер цієї угоди, що вона істотно шкодила інтересам України, була нерівноправною.

По-четверте, основні розбіжності між дослідниками полягають в оцінці результатів Варшавського договору. Більшість з них дають негативну оцінку, оскільки вона мала привести і привела до втрати західноукраїнських земель, знищення ідеї соборності України, що обумовило її непопулярність і непідтримку українського народу.

Література

1. Литвин С. Симон Петлора і проблема в українській та польській історіографії // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р.: Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 2. XX століття. – Одеса, Київ, Львів, 1999. – С. 74-84.
2. Див.: Шелухін С., проф. Варшавський договір між поляками і С.Петлорою 21 квітня 1920 р. – Прага: Вид-во “Нова Україна”, 1926. – С. 10-11.
3. Там само. – С. 28-31.
4. Петлора Симон. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: Вид. Укр. вільною академією наук у США, 1956. – С. 263.
5. Там само. – С. 266, 269.
6. Петлора Симон. Статті, листи, документи. – Т. II. – Нью-Йорк, 1979. – С. 519.
7. Петлора Симон. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: Вид. Укр. вільною академією наук у США, 1956. – С. 372.
8. Там само. – С. 453.
9. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. – Ч. III. Польсько-український союз, кінець збройних змагань УНР. – Бр.: Вид-во “Прометей”, б.д. – 223 с.
10. Там само. – С. 5.
11. Там само. – С. 18-19.
12. Там само. – С. 33.
13. Борщак Лько. Польський наступ на Україну 1920 р. у міжнародній політиці // Червоний шлях (Харків). – 1925. – № 9. – С. 76-92; 1927. – № 7-8. – С. 109-143.
14. Борщак Лько. Польський наступ на Україну 1920 р. у міжнародній політиці // Червоний шлях (Харків). – 1925. – № 9. – С. 78.
15. Там само. – С. 82.
16. Там само. – С. 84.
17. Шелухін С., проф. Варшавський договір між поляками і С.Петлорою 21 квітня 1920 р. – Прага: Вид-во “Нова Україна”, 1926. – 35 с.
18. Там само. – С. 1.
19. Там само. – С. 9.
20. Там само. – С. 2-3.
21. Там само. – С. 25-26.
22. Лозинський М. Реєміграція // Національна думка (Прага). – 1927. – № 5. – С. 9.
23. Андрієвський Д. Два акти // Розбудова нації (Прага). – 1931. – Ч. 3-4 (39-40). – С. 65-69; Його ж. Союз з Польщею? // Розбудова нації (Прага). – 1931. – Ч. 7-8 (43-44). – С. 162-166; М. Сціборський. Договір ганьби // Розбудова нації (Прага). – 1933. – Ч. 3-4 (62-63). – С. 70-75; Його ж. Україна і національна політика Советів. – Прага, 1938.
24. Андрієвський Д. Два акти // Розбудова нації (Прага). – 1931. – Ч. 3-4 (39-40). – С. 65.
25. Там само. – С. 66.
26. Там само. – С. 67.
27. Див.: Михайлок Богдан. Варшавський договір у світлі націоналістичної критики. – Вінніпег, 1950. – С. 25.
28. Андрієвський Д. Два акти // Розбудова нації (Прага). – 1931. – Ч. 3-4 (39-40). – С. 65-67.
29. М. Сціборський. Договір ганьби // Розбудова нації (Прага). – 1933. – Ч. 3-4 (62-63). – С. 72.
30. Михайлок Богдан. Варшавський договір у світлі націоналістичної критики. – Вінніпег, 1950. – 112 с.
31. Там само. – С. 9.
32. Там само. – С. 11.
33. Там само. – С. 58.
34. Мірчук Петро. Українська державність 1917-1920. – Філадельфія, 1967. – С. 373.
35. Там само. – С. 391.
36. Кедрин Іван. Паралелі в історії України: 3 нагоди 50-річчя Ризького договору. – Нью-Йорк: Вид-во “Червона калина”, 1971. – С. 10, 12-13.
37. Симоненко Р. Українська РСР у боротьбі проти імпералістичної агресії (1919-1920). – К.: Держлітвидав УРСР, 1963. – С. 34-35.
38. Хміль І.С. З прапором миру кризь полум'я війни: Дипломатична діяльність Української РСР (1917-1920 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 243.
39. Чередниченко В. Від Брестської угоди до Варшавського договору // Під прапором ленінізму. – 1990. – № 19. – С. 47-52, № 20. – С. 76-82; – № 21. – С. 80-85.
40. Кульчицький С.В. Лінія Керзона в історичній долі українського народу // Наука і суспільство. – 1991. – № 11. – С. 8.
41. Богун-Чопівська І. Той буремний 1920-й // Дзвін (Львів). – 1994. – № 1. – С. 96-99.
42. Там само. – С. 96-97.
43. Литвин С. Симон Петлора і проблема в українській та польській історіографії. – С.74-75.
44. Там само. – С. 82.
45. Литвин С. “Мусимо піти на все, аби нитка української державності не переривалась” (Варшавська угода 1920 року: Нові джерела для вивчення проблеми) // Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Наукові записки: 36. праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 4. – К., 1999. – С. 235-236.
46. Там само. – С. 237.
47. Солдатенков В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – С.843.
48. Устименко В. С.В.Петлора про зовнішню політику Директорії // Симон Петлора в контексті українських національно-визвольних змагань: 36. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.49, 51.
49. Терещенко Ю. Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією // Симон Петлора в контексті українських національно-визвольних змагань: 36. наук. праць. – Фастів: Поліфаст, 1999. – С.124.
50. Цубов Л.В. Варшавські переговори уряду Директорії УНР з Польщею 1920 р. // Вісник державного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. – 1999. – № 377. – С. 118.
51. Чалий В. Українська держава 1917-1920 рр. як суб'єкт міжнародного права // Нова політика. – 1996. – № 1. – С. 37.
52. Кучер Т. Варшавська угода 21 квітня 1920 р. // Ужгородський державний університет. Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник. Вип. 1. – Ужгород: “Патент”, 1999. – С. 126-127.
53. Комар В.В. Варшавський договір 1920 року: необхідність чи закономірність // Поділля і Волинь у контексті українського національного відродження: Науковий збірник. – Хмельницький: “Доля”, 1995. – С. 154.
54. Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР // Нова політика. – 1996. – № 2. – С.53.
55. Там само. – С. 56.
56. Соловійова В.В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918-1920 рр.). Автореф. дис. ... к.і.н. 07.00.01. Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – С. 14.
57. Складенко Д.Є. Україна і Ризька мирна конференція (1920-1921 рр.) / Автореф. дис. ... к.і.н. 07.00.01. Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – С. 12.
58. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного: Історико-політичний аналіз Директорії УНР. – К.: Альт прес, 2001. – 160 с.
59. Там само. – С. 97.

Надійшла до редколегії 12.06.2003 р.